

A szlovákiai magyar sorsregény kezdetei

A SORSREGÉNY

z irodalomtörténet úgy tartja, hogy Szlovákiában az 1960-as évek elején született meg az ottani magyar próza legszámottevőbb, legmarkánsabb vonulata, a nemzetiségi vagy más szóval sorsregény. A második világháború utáni nehézkes újrakezdéstől bő másfél évtizednek kellett eltelnie, hogy a kisebbségi irodalom mennyiségi gyarapodása lehetővé tegye a minőségi kiválasztódást. Erre az időre vált általánosan elismert követelménnyé a művészi igényesség, az esztétikum parancsa, némileg kiszélesedett a nemzetközi szellemi láthatár, és mindez magával hozta a befelé figyelés lehetőségét, az emberi-nemzetiségi érvényű, megtisztító-felszabadító hatású irodalmi vallomások szükségének fölismerését. Nem utolsó helyen figyelembe veendő körülmény az 1963. évi párthatározat volt, amely oly sok idő múltán beismerte és elítélte a szlovákiai magyarság második világháború utáni kollektív jogfosztottságát, annak bűnös és embertelen nivoltát. Ezzel az írók, az irodalom számára megközelíthetővé vált az 1945–1948 közötti üldöztetés témája, ez a tény szinte gátszakadásszerűen szabadította föl a szlovákiai magyar írók alkotó energiáit. Ettől kezdve a szlovákiai magyar nagyepika legjava alkotásai immár szabadon ábrázolhatták az 1938-as visszatéréstől az 1948 utáni újrendeződségig terjedő évtized drámai történéseit. Lehetőség, adottság és hajlam együttállása teremtette meg a sorsregénynek azt a vonulatát, amely a kisebbségtörténelem egyik legsúlyosabb korszaka közösségi-emberi drámáinak hiteles és igényes ábrázolásával sajátos és fölöttébb értékes vonulata lett a XX. századi magyar epikának.

Miben állnak e regénytípus sajátosságai? Legszenvedősebb vonása a felsűrűsödő történelemnek kiszolgáltatott (anti)hős szerepeltetése, a menekülő, vergődő vagy a történelmi áradatnak ellenszegülő, de mindenképp a körülményeknek kiszolgáltatott, válságba került ember kínjainak ábrázolása. A szlovákiai magyar sorsregénynek olyan „hősei” vannak, akik egyáltalán nem akarnak hősök lenni, mindössze tisztességük megőrzése mellett szeretnék túlélni a történelmi sorsfordulókat. A hatalomnak folyton engedelmessé kényszerülő szlovákiai magyar alig egy évtized alatt átélte, elszenvedte a polgári Csehszlovák Köztársaság összeomlását, földarabolását, a bécsi döntést követő visszacsatolást, a rövid és csalódásokat is okozó „magyar világot”, a háború poklát, az újbóli határváltozást, a kollektív jogfosztottság kegyetlen elnyomását, a mezőgazdaság kollektivizálását, a hagyományos életmódú – megtartó – faluvilág szétzilálását. 1938 és 1948 között a szlovákiai magyarság több történelmi tapasztalatot szerzett, mint az előtte járó nemzedékek sora. A – Dobos László kifejezésével élve – „bakatörténelmet” átélő, elszenvedő antihős vagy beletörődni kényszerül a megváltoztathatatlanba, vagy megpróbál elmenekülni előle, vagy utat keres a megmaradás, illetve az egzisztencia és a tisztesség megőrzésének keskeny mezsgyéjén. Lelkében így is, úgy is szembekerül a demokrácia iránti ösztönös vonzalma és nemzeti öntudata, mindenképpen sérült személyiség, aki emlékeiben és jelenvaló életében meghasonlásait és kisebbségi komplexusait hurcolja magával

A sorsregény egyöntetűen és jellegzetesen lélektani nézőpontú, de történelmi keretű és dimenziójú számvetés, amelynek gyakori formája a vallomás. A valóság szemlélet, a forma és a közösségi érvényű, ám rendre erkölcsi jelentőségű mondanivaló hasonlóságain túl ez

a regénytípus igen változatos esztétikai, műfaji és stílári karaktert mutat. A lélektani és kritikai realizmustól a fanyar groteszkig, a monológ formájú vallomástól az idősíkokat változtató, de szociografikus hitelű, olykor esszébetétekkel tagolt regények válfajaiig ér a soruk. A domináns mégis az egységes valóság szemlélet, amelynek karakterjegyei az ábrázolt korszak és téma azonosságán túl az erős erkölcsi felelősségérzetben, a közösség értéktudatában, a tisztázás őszinte szándékában, a kibeszélés megkönnyebbülést hozó lelkiségében, az elkötelezett humanizmusban és a közösségi érvényű tanulságok megfogalmazásának szándékában ragadhatók meg.

Az egyetemes magyar irodalom horizontján is számottevő vonulat ez, kivált azért, mert – a valódi irodalom módján – az alkotásokban maga a személyes létezés drámája hordozza a közösség tragikus vagy szorongató tapasztalatait, megigazulásának vagy elbukásának morális tanulságait. Olyan nevek és műcímek jelzik ezt a regénytípust, mint Rác Olivér *Megtudtam, hogy élsz* (1963), Dávid Teréz *Kásabegy* (1966), Dobos László *Messze voltak a csillagok* (1963), *Földönfutók* (1967) és *Egy szál ingben* (1977), Mács József *Adósságtörlesztés* (1968), Ordódy Katalin *A keskenyebb út* (1971), Dúba Gyula *Szabadesés* (1969), továbbá Gál Sándor számos kisprózája.

Írásom első sorában úgy fogalmaztam, hogy az irodalomtörténet úgy tartja számon, miszerint az 1960-as években *született meg* a szlovákiai magyar sorsregény. Az ezerszer elhangzott és leírt állítás azonban nem igaz vagy csak jelentős kiegészítéssel igaz. A szlovákiai magyar próza talán legtermékenyebb, de mindenképp legkarakteresebb vonulatát alkotó regénytípus ugyanis az 1930-as évek elején született meg! Igen, jó három évtizeddel azelőtt, ahogyan keletkezését az irodalomtörténet datálta. Csak éppen az 1945 és 1963 közötti időszak szocialista irodalompolitikája tudatosan próbálta kitörölni az emlékezetből a tény: volt a szlovákiai magyar regényirodalomnak egy a kisebbség sorskérdéseivel számot vető, értékes és jelentős vonulata.

Az sem véletlen, hogy ekkor, a '60-as esztendőök elején újult föl ez a regénytípus. Ugyanis a két korszak, az 1930-as és az 1960-as évek eleje – minden látszat ellenére – számos rokon vonást mutat. Legfőképp abban a tekintetben, hogy mindkét irodalomtörténeti korszak egy-egy nagy történelmi-társadalmi kataklizmát bő egy-másfél évtizeddel követő konszolidációs időszak volt: a csehszlovák államhatalom véglegesnek tűnő berendezkedése, illetve a magyar kisebbség helykeresésének lezárulása, megnyugvása jellemezte mindkét időszakot. A harmincas éveket megelőző kataklizma természetesen az 1914–1920 közé eső embert próbáló időszak volt: a háború évei, forradalmak és ellenforradalmak, hátrá változások, a trianoni békeszerződés, a kisebbségi életforma kialakulása. Az 1960-as éveket megelőző kataklizma – ahogy utaltam rá – a második világháborúból, az ismételt államfordulattól, a nemzetiségi-állampolgári jogfosztottságból és üldöztetésből, a berendezkedő diktatúra elnyomásából, a hagyományos közösségek szétzilálásból állt össze. Mindkét drámai periódus után el kellett telnie vagy másfél évtizednek, hogy a szlovákiai magyar társadalom magához térjen, fölmérje erőit, rendezze sorait, hozzálasson a maga kulturális intézményeinek kialakításához, irodalmi élete újjászervezéséhez, a mennyiségi gyarapodást követő minőségi kiválasztódás feltételei megteremtéséhez.

Ha tehát azt állítom, hogy a szlovákiai magyar sorsregény kezdete az 1930-as évek elejére tehető, föl kell mérni, milyen ismérvek alapján lehet ezt a néhány évet a kisebbségi kultúra szempontjából a konszolidáció időszakának minősíteni. Mindenekelőtt ezekre az évekre tisztázódtak a kisebbségi társadalmon belüli politikai erővonalak, kialakult a második világháborúig jellemző pártszerkezet, véglegessé váltak az ideológiai frontok. Ennek azért van jelentősége, mert a szlovákiai – korabeli szóhasználat: szlovenszkói – magyar

irodalom a történelemtől, a politikumtól meghatározott volt. Nem csupán létezése feltételeire vagy intézményeire nézve volt politikumtól meghatározott, de egész alkata, alkotói indítékainak, szándékainak sokasága is par excellence politikus irodalommal tette. Akár politikatörténeti, akár irodalomtörténeti korszakolását nézzük,¹ a legbiztatóbb, a legtöbb értéket fölmutató periódus az 1929 és 1933 közé eső négy-öt esztendő, az ún. „kritikai korszak” volt: a begyűjthető irodalmi értékek fősorakoztatása, az irodalmi értékskálák és írói rangsorok kialakulása és rögzülése, a minőségi kiválasztódás időszaka ez. A folyóiratokban és könyvalakban megjelent alkotások sokasága egyértelműen jelzi, hogy az ez időben született művek – a minőségi szemlélet előtérbe kerülése, a szigorodó kritikai rostálás következtében – valóban sajátos és kétségsbe vonhatatlan irodalmi értékeket képeznek.

1928-ban megszűnt – pontosabban átjárhatóbbá vált – a Magyarország és Csehszlovákia közötti szellemi határzár, ettől kezdve (az irredenta tartalmú kiadványokat leszámítva) szabadon áramolhatott Szlovénzkóra az anyaország kortárs irodalma, amely önmagában magas mércét és inspiráló hatást jelentett a helyi tollforgatók számára. Az elérhetővé vált egyetemes magyar irodalom termékenyítően hatott a kisebbség irodalmára, finomította kritikai érzékét, formálta minőségszemélyét. Nemkülönböztetve erre az időszakra tehető az erdélyi magyar irodalom példaadó hatásának érvényesülése. A politikai megosztottságon fölülemelkedő, minőségszemponturni korszak egyik legbiztatóbb jele az volt, hogy megindultak az irodalmi-kulturális egységtörekvések, az erdélyiek helikoni szerveződésének mintájára ahhoz hasonló évenkénti írói tanácskozássorozat kezdődött Szent-Ivány József lipótszentiváni birtokán, ez volt az ún. Szentiváni Kúria.

Az 1930-as évek elejére kialakult a kisebbségi kultúra intézményrendszere. Létrejöttek és aktívan működtek a helyi, a regionális és országos hatókörű kulturális egyesületek, amelyeknek rendszerint volt irodalmi szakosztályuk, és amelyek sajtótermékeket és könyveket is adtak ki. A legfontosabb közülük az országos hálózattal működő Szlovénzkói Magyar Kultúregyesület (SZMKE) volt, de az egész kisebbségi kultúrát élénken befolyásoló tevékenységet fejtett ki a pozsonyi Toldy Kör, a kassai Kazinczy Társaság, a komáromi Jókai Egyesület, azután a Lévai Kaszinó vagy a Losonci Szabadegyetem.

1931-ben T. G. Masaryk köztársasági elnök egymillió koronás adományából alapították meg Pozsonyban a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaságot (ismertebb nevén a Masaryk-akadémiát), amely a színvonalas *Magyar Minerva* című folyóirat és számos könyv – köztük szépirodalmi mű – kiadója volt.

A szellemi határzár megszűntének köszönhetően igen gyorsan intenzív irodalmi kapcsolatok szövődtek az anyaország és Szlovénzkó között. Magyarországi szerzők sűrűn léptek föl irodalmi esteken szlovénzkói városokban; a *Nyugatot* szerkesztő Móricz Zsigmond kitárta a lap kapuját a kisebbségi szerzők előtt; 1934-ben a szlovénzkói könyvkiadók első ízben sátrat állítottak a budapesti könyvnapokon. Budapesten Csuka Zoltán szerkesztésében jelent meg a *Láthatár* című folyóirat, amely programszerűen közölte az elcsatolt területek magyar íróinak alkotásait, és amely máig pótolhatatlan szerepet töltött be a Kárpát-medence szellemi egységének gyarapításában és prezentálásában.

Végre 1932-től megjelent a Kazinczy Társaság kiadásában az értékelvű irodalmi, kritikai, kulturális folyóirat, az írói rangot adó *Magyar Írás*, amely – megannyi elődjétől eltérően – nem bizonyult tiszavirág-életűnek. A lapban a kisebbségi irodalom színe-virága publikált. Az öt évig fennállt folyóirat szerepét és jelentőségét túlzás nélkül az *Erdélyi Helikon*éhoz lehet hasonlítani. Ugyancsak az e társaság kebelében működő Kazinczy Lap- és Könyvkiadó gondozta a hivatásos írók köteteit. A könyvkiadás egészében biztató eredmények mutatkoztak, amit a statisztikai adatok is bizonyítanak. Amíg a trianoni békediktátumot követő évben, 1921-ben 97 magyar nyelvű könyv látott napvilágot Csehszlovákiában

(ami az ország könyvtermésének 1,6 százaléka volt), addig 1932-ben, a kritikai korszak legjobbnak mondott évében 195 kötet jelent meg magyarul (ez az országos könyvtermés 2,4 százaléka volt – persze még mindig nagyon elmaradva a magyar lakosság 5 százalékos arányától).

Az 1930-as évek elejére kialakultak a kisebbségi irodalom lehetséges fejlődésének körvonalai és főbb irányai; elhatárolódott egymástól a műkedvelő (azaz dilettáns) irodalom és a kisebbségi magyarság életérzését művészi erővel és igénnyel kifejező, európai példákra is figyelő hivatásos irodalom. Ez a „profi” irodalom természetesen magában foglalta valamennyi politikai irányzat literátus képviselőit, a polgári humanizmusét éppen úgy, mint a baloldali elkötelezettségűeket, a kritikai vagy metaforikus realizmust éppen úgy, miképp a szociográfiai vétetésű valóságírodalmat. A kortárs ekként összegezte a formálódó kritikai korszak jelentőségét: „A szlovenszkoói magyar irodalom a húszas évek végén, a harmincas évek elején vette friss indulását, adta ki azt a pár művét, amit nyugodt lélekkel fenntarthatunk.”² Ugyancsak egy kortárs méltató írta: „Azt az időt az írók, de főleg a tisztaságot és világosságot kívánó kritikusok felülkerekedése jellemzi. Akik a művészetet és a szolid kultúrát többre becsülték a zavaros ’megváltási’ lendületnél, bosszankodva vették észre, mennyire ellepi a gaz a különböző politikai tendenciák környezetét, s mennyire megengedett a tökéletlenség azoknál az íróknál, akik ’elvhűek’ s a politikai exponensek szekerét tolják. Ebben a korszakban ismét szerepet kapott a pesti mérték. A tisztára világnézeti irodalom reakciójaként bizonyos eltolódás következett az öncélú irodalom felé, s egyre jobban felmerült a kívánság, hogy gyomlálni kell, szellemi központot és tekintélyt teremteni.”³ A kisebbségi kultúráért és irodalomért felelősséget érzők számára egészen világossá vált, hogy a politikai megosztottság, az erőket kölcsönösen kioltó állandó belharc, az ún. „cikkirodalom” – amely az első kisebbségi korszak (1919–24) jellemzője volt –, majd a már kisebbségi létben eszmélkedő új nemzedék korszakának (1924–29) kisebbségi messianizmusa, Duna-táji konföderációs küldetésstudata nem lehet termékeny. A kritikai korszak vezető egyéniségei immár igyekeztek kialakítani az irodalom hivatásszerű művelésének és működésének feltételeit, megteremteni intézményrendszerét és megegyezni a kisebbségi kultúrateremtés közös minimumában.

Erősen hatott a Móríc Zsigmond által a *Nyugat*-ban meghirdetett ún. „nemzeti koncentráció” eszméje, amely a nemzet, a Kárpát-medence magyarsága kulturális egységének megteremtését tűzte ki célul. Ennek az ösztönző gondolatnak is szerepe volt az erdélyi, marosvécsi helikoni találkozó mintájára szerveződött Szentiváni Kúria tanácskozásai létrejöttének. Bár e szlovenszkoói kezdeményezés nem volt olyan hosszú életű és olyan erőteljes szellemi kisugárzású, mint az erdélyi írók évenkénti szimpozionja, mégis jelentős egységrementő kísérletként vonult be a magyar irodalom történetébe.

Mindennek következtében az írók immár szakítottak a „kicsi, de a miénk” provinciális szemléletével, irtóztak a vidékiesség vádjától. Arra törekedtek, hogy az irodalom kisebbségi küldetésstudatát összhangba hozzák a magyar haladás élteő hagyományával, a kortárs magyarországi és erdélyi magyar irodalom igény szintjével és a kortárs világirodalom meghatározó irányzataival. A kisebbségi író „minden igyekezetében arra törekszik, hogy a színvonalon tartsa magát. A vidékiesség ellentétét a színvonalasságban jelöli meg, s úgy vigyáz reá, mint a lecsúszott dzsenti az egykori nagyságra és dicsőségre vagy a kutyabőrre.”⁴

Ebben az igényesen formálódó, teremtő korszakban születtek meg a szlovenszkoói magyar irodalom máig jelentős értéként számon tartott művei. Olyan alkotókat tartunk számon e periódusból, mint az esszéíró és publicista Fábry Zoltánt és Balogh Edgárt, a költők közül Győry Dezsőt, Mécs Lászlót és Forbáth Imrét, a prózaírók taborából Darkó Istvánt, Morvai Gyulát, Egri Viktort, Tamás Mihályt, a tanulmányírók sorából Peéry Rezsőt, Szalatnai Rezsőt, Jócsik Lajost, Dobossy Lászlót vagy épp a színműíró Sebesi Ernőt.

Összességében elmondható, hogy az 1919/20-as államfordulat után mintegy bő évtizednek kellett eltelnie, hogy a szlovenszkói magyar irodalom elérkezzék a minőségelvű kiválasztás, a kritikus szempontú értékteremtés és -betakarítás korszakába. Az ekkoriban mértékadóvá vált irodalmi értékek egyik legfontosabbika pedig az volt, hogy a kisebbségi prózairodalom megteremtette, kigyöngyözte magából a nemzetiségi regény, a sorsregény irányzatát, amelynek három legjelesebb, legkarakteresebb alkotásával érdemes közelebről megismerkednünk.

VÉCSEY ZOLTÁN: *A SÍRÓ VÁROS* (1931)

Aki valaha alaposabban beleolvasott a két világháború közötti szlovákiai – akkori szóhasználatnál szlovenszkói – magyar irodalom történetébe, minden bizonnyal úgy találkozott Vécsey Zoltán *A síró város* című regényének említésével, hogy ez volt az a könyv, amely megrendítette a Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezet anyagi biztonságát. Történt ugyanis, hogy az akkori legnagyobb teljesítményű és minden szempontból legsikeresebb szlovenszkói magyar kiadóvállalat 1931-ben megjelentetni tervezte az 1918/19-es korszakfordító időszak Kassáján játszódó, meglehetősen terjedelmes regényt, csakhogy nem számolt a korabeli csehszlovák cenzúra szigorával. A már több ezer példányban kinyomott könyv nem kerülhetett a könyvesboltokba, nem juthatott el a megrendelőkhöz, ugyanakkor a kiadónak ki kellett egyenlítenie a tetemes nyomdai és egyéb számlákat, bevétele viszont nem keletkezett. Ez a szomorú esemény rendítette meg a kassai Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezetet oly annyira, hogy többé nem is tudott talpra állni. (Az már csak ugyan korjellemző történeti érdekesség, hogy az elkobzás hírére szlovenszkói magyar főiskolások azonnal Prágába utaztak, hogy elcsenjenek a nyomda raktárából a zárolt példányok közül néhányat – mementónak és a majdani magyarországi kiadás alapját képező forrásszövegnek. Így jelenhetett meg azután a második kiadás, éspedig 1938-ban, abban az esztendőben, amikor Kassa visszatért Magyarországhoz.)

Őszintén szólva, aligha csodálkozhatunk a csehszlovák cenzorok szigorán, hiszen a regény azt a történelmi forgószelet ábrázolja, amely 1918 októbere és 1919 forró nyara között többször is végigsöpört a városon. Az első világháború végnapjaiban csellengő katonák sokasága jelent meg a városban, olyan kiszolgált hadfiak, akiknek egyszerűen nem akadt hely a Nap alatt, akiknek nem volt semmilyen megélhetésük. Ekkoriban derült ki az is, hogy a háborús évek alatt jegyzett hadikölcsönök mind elvesztek, igen sok család tönkrement, vagyontalanná vált. Spanyolnátha-járvány pusztított, majd 1918/19 fordulóján megjelentek az olasz parancsnokság alatt masírozó cseh légiós csapatok. Kassa város ekkor találkozott először azzal, amit később úgy hívtak: kisebbségi sors. A hódítók számos értéket, vagyontárgyat rekviráltak, megszűnt a magyar tisztviselők álláshelye, és a kassaiak megismerkedtek a társbérllet fogalmával is. 1919 tavaszán a magyar vörös hadsereg ugyan kiszorította az idegen megszállókat, de óriási csalódást, kiheverhetetlen traumát okozott a kassaiaknak, hiszen a cseh katonai diktatúrát a vörös terror és az internacionalista blöff váltotta föl. 1919 nyarán, a tanácskormány összeomlása idején bekövetkezett az újabb főhatalom-változás, kezdetét vette az immár a tartós csehszlovák uralom. Nem egészen egy év alatt annyi és olyan súlyú történelmi fordulat, valóságos politikai kataklizma zajlott a városban, mint annak előtte emberöltők sokasága alatt sem.

Erről a kataklizmáról tudósít Vécsey Zoltán, éspedig egy jegyepár hányattatásainak érzelmes történetét szöve a történelmi tabló vásznába. A regény főhőse a kassai kórházban lábadozó tartalékos tiszt, Végh Pista, aki itt ismerkedik meg az önkéntes ápolónőként szolgáló Borszéký Sáríkával. Reménytelenin bimbózó kapcsolatukba azonban állandóan bele-

szól a történelem. Ahogy múlnak a hetek, hónapok, a fiataloknak egyre kevesebb a reményük, hogy szerelmük beteljesedhet. Ahogy komorul, zavarosodik és veszélyesebbé válik körülöttük a világ, ők is egyre bizonytalanabbá és reményvesztettebbé válnak. Ahogy lábadozik Pista, és ahogy tervezgetik közös jövőjüket, úgy kezd eltávolodni kettejük sorsának útja, miközben maguk még nem is sejtik az előttük álló személyes és közösségi drámai fordulatokat.

Vécsey Zoltán – aki maga is újságíró volt ezekben az években Kassán – szinte riporterként közvetíti a városban zajló eseményeket Mondhatnánk, kassai polgárként láttatja a nagytörténelmet, újabb keletű szófordulattal élve azt mutatja be, milyen a sorsfordító történelem alulnézetből, az átlagember szemszögéből. Vagyis a háborús vereség, a gazdasági összeomlás, a súlyosbodó nélkülözés, a társadalmi kohézió szétesése, az államfordulat, az idegen hatalom berendezkedése, majd az újabb hatalomváltás, a vörös terror és végül a kisebbségbe hullás drámája – e nagytörténelmi fogalmak – miként jelentek meg az egyes ember, illetve a város életében. Természetesen emberi drámákban, a sorsok rosszra fordulásában jelenik meg a pusztító história. Csak néhány emlékezetes alak a könyvből: a volt mérnök utcai cipőpucoló lesz, a hajdan nagy tekintélyű tábornok gyógycukorkával házal, az özvegyen maradt polgárasszony három lányát bocsátja áruba... Emberi drámák sokasága tárul föl az olvasó előtt. Mint tablókép, úgy feslik ki az 1918/19 fordulójának kassai társadalomképe, amelyet a mélybe hulló, drámába forduló sorsutak jellemeznek leghívebben. Hogyan lett egyik napról a másikra a „jó magyar emberből” melldőngető szlovák, és megfordítva, a cseh születésű, magyarosított nevű férfi miként őrzi meg emberi önérzetét és magyar öntudatát. Történelmi fordulatok idején mindenféle emberi magatartásra van példa: a gyáva megalkuvásra és a hősi szembeszegülésre, az öngyilkosságig jutó elkeseredésre és a lelket is megedző hősies ellenállásra. Ez utóbbi nagyszerű példáját adja Végh Pista is, aki, ha kell, fegyvert fog a város védelmében. „Mi csak védekezünk. Azt védelmezzük, ami isteni és emberi jogon a miénk. A szülőföldünket, az otthonunkat, a kenyérünket” – mondja a lövészárók szélén egy parlamentozóként küldött cseh katonatisztnak. És éppen ez a regény mondandójának veleje: Kassa soha jogosabb harcot nem vívott történelme során, mint 1918/19 fordulóján.

A szerelmespárnak, Pistának és Sáríkáknak a legszebb éveit és legszebb vágyait, álmait, tervei veszték oda a történelem forgószelében. Tényleg sarkaiból fordult ki a világ: a megszállt városban lassan ők, a régi kassaiak lesznek az idegenek, a megtűrték. Drámai sorsuk abban teljesedik ki, hogy nem csupán a múlttól, egymástól is eltávolodnak – de talán nem végleg. A regényidőben azonban együtt hullámszik a sorsuk a síró város sorsával, és életük íve úgy bukik alá, akár szülővárosuké.

A háborús vereség, a nyomorúság, a kisebbségi lét választóvonalat húzott a város múltjában és lakói életében. A régi, békebeli világ végképp elveszett, 1919 után már semmi sem volt ugyanaz, ami annak előtte. Vécsey Zoltán e választóvonalat, azaz a sorsfordító esztendőt az újságíró módján, a riporterszöveggel mutatja be. A regény legjobb fejezetei éppen azok a részek, amikor az író a nagytörténelem helyi vetületeiről, „lecsapódásairól” számol be, amikor valójában tán nem is az író, hanem a maga történelem mesél. Vécsey Zoltán remek zsurnalisztaként érzékelteti, mit jelentett a városban a sok-sok céltalanul ödögő és egyre agresszívebben viselkedő katona, milyen tragédiákat váltott ki a magyar tisztviselők tömeges állásvesztése, a súlyos lakás- és élelmiszerhiány, mennyi szenvedést hoztak a városra a kezdetben kitérő örömmel fogadott vörös „felszabadítók”, hová vezetett az öntudatra ébredt munkásság rossz szándékú manipulálása, mivel járt a csehszlovák hatalom berendezkedése, és kiváltképpen: hogyan mutatkozott meg mindenki igaz jelleme a kataklizma legdrámaibb pillanataiban. Az író hiteles, egyben éles kontúrú képeket, plasz-

tikusán érzékletes jeleneteket fest, hatásosan képes ábrázolni a döntő pillanatok minden lelki feszültségét. Azt, hogy egy-egy pillanatnyi döntés nemcsak az ember további sorsa felől határoz, hanem egy életre elválík: tud-e majd ezután őszintén a tükörbe nézni az illető. Vállalja-e a nehezebb, de becsületes utat, vagy megalkuszik, ahogy akkor mondták: „becsehel”. Egyszóval a nagytörténelem helyi leképeződéseinek, a történelem emberi-lelki vonatkozásainak ábrázolásakor az író remekel. Annál haloványabb a történelem forgatagá- ba került fiatalok ellehetetlenülő életéről szóló szerelmi szál. *A síró város* tehát kitűnő korrajz, nagyszerű riportregény az 1918 ősze és 1919 nyara közötti sorsfordító idő Kassájáról és arról, hogy a város lakói miként próbálták túlélni a történelmi kataklizmát. Abban az értelemben is tabló ez a regény, hogy a város társadalmának minden rétegét bemutatja, a főispántól a nincstelen barakklakókig követi azokat a sorsutakat, amelyeket a nagytörté- nelem írt Párizsban, Prágában, Pozsonyban, esetleg Budapesten. A legkülönbözőbb rendű- rangú emberek próbáltak megkapaszkodni a forgószélben, miközben elveszítették állásukat, vagyonukat, egzisztenciájukat, és sokan – miként Pista és Sárika – elveszítették egymást is. A legszerencsétlenebbek elveszítették a jellemüket, sőt az életüket is. Sokan, nagyon sokan öngyilkosok lettek, a fegyveres harcokban haltak hősi halált, vagy éppenséggel kivándorol- tak, ki Magyarországra, ki meg Ausztráliába.

Vécsey Zoltán riportregénye igazi korrajz Kassa városának alig egy esztendejéről. Tör- ténelmi távlatból tekintve – minden megrendítő emberi dráma és kataklizma ellenére – pillanatfölvételt a városról. Egy magyar város olyan korszakának kezdetét idézi meg, amit talán az jellemez legsokatmondóbban, hogy *A síró város* cselekményének idején Kassán a lakosság háromnegyedét alkotta a magyarság, most pedig nem egészen négy százalékát.

TAMÁS MIHÁLY: *KÉT PART KÖZT FUT A VÍZ* (1934)

A szlovákiai magyar irodalomban máig éró, termékeny vonulatot képez az úgynevezett „nemzetiségi regény”, vagyis a kisebbség, a nemzetiségi közösség sorsát, sorsának drámai fordulatait az egyén életében fölmutató nagyepika alkotások sora. Az irodalomtörténészek egyöntetű véleménye szerint Tamás Mihály *Két part közt fut a víz* című könyve volt az első jelentős műve, mondhatni, nyitánya a nemzetiségi regény műfajának Mert ez az alkotás, illetve írója vetett számot először komolyan és művészi igénnyel azzal a máig kínzóan maradandó kérdéssel: miként lehet kisebbségben etikusan élni. Hogyan lehet megmaradni magyarnak úgy, hogy az egyén boldoguljon, érvényesüljön is a többségi társadalomban. Miképp lehet gerincesen, önföladás nélkül sikeresnek lenni, boldogulni a kisebbségi lét körülményei között. Arról a súlyos dilemmáról van szó, amelynek legismertebb megfogal- mazása Sütő Andrástól ismeretes: „A fű lehajlik a szélben, és megmarad, fiam.”

Tamás Mihály műve először 1934-ben *Halálugrás* címmel látott nyomdafestéket a *Ma- gyar Írás* című folyóiratban, majd két esztendő múltán könyvalakban, immár a ma ismert címmel a budapesti Franklin Kiadó gondozásában. A kötet kedvező kritikai fogadtatásra talált, nagyon hamar kialakult az a – szintén máig ható – vélekedés, hogy a mű bátran összevethető kora, a két világháború közötti időszak egyetemes magyar irodalmának legje- lentősebb prózai alkotásaival.

A regény cselekményének ideje az 1918. őszi államfordulatot követő három év, a kö- rülbelül 1921 ősziig terjedő idő. Magyarország új határai véglegessé válásának kora ez. A regény cselekményét, illetve hőse sorsának alakulását éppen ezek az új határok deter- minálják. Ilyenformán Bodák Iván fiatal éveinek történetében az alakuló, formálódó ki- sebbségi sors tükröződik.

Bodák Iván szláv apától, magyar anyától született Beregszászon, a regény cselekményének kezdetén a budapesti műgyetem hallgatója. Egy nap arra eszmél, hogy szülőföldje és a magyar főváros között határvonal húzódik. Az első pillanatban fölfoghatatlan abszurditás számára, hogy útlevelekre volna szüksége ahhoz, hogy özvegy édesanyját odahaza meglátogathassa. A regény cselekményének egyik legfőbb szerkezeti eleme éppen ez az oda-vissza utazgatás, Bodák Iván testben és lélekben folyton Beregszász és Budapest között ingázik. A regény két színhelye két világot is jelent: a nehezen formálódó kisebbségi és a nemkülönben ellentmondásos anyaországi viszonyokat. Ráadásul „odahaza”, Beregszászon még nem alakult ki az új, csehszlovák fönnhatóság alatti kisebbségi létforma, „idehaza”, a fővárosban pedig senki sem képes tudomásul venni, hogy az ország területének kétharmada elveszett. Bodákot folyton hazahívja a szíve, hazaszóltja kötelességtudata, ugyanakkor a tanulmányai és menyasszonya, Lengyel Mária a fővároshoz kötik. Érti, tudja, előbb-utóbb választania kell Beregszász és Budapest között. És nem csupán élete helyszínét illetően kell döntenie, de két életforma között is: vagy vállalja a nehéz kisebbségi sorsot, vagy – leendő apósa révén – viszonylag gyorsan építhet karriert. Jó néhányszor át kell lépnie – még mindig úti okmányok nélkül – az új magyar–csehszlovák határt, amíg megszületik végleges döntése: ifjú feleségével Beregszászon telepszik le. Később itt születik meg a kislánya, itt alapít egzisztenciát, itt teremt otthont családjá számára. Innen nézvést úgy tetszik, Bodák Iván sorsot választott magának, eldöntötte, hogy vállalja a kisebbségi létet, a nehezebb életkezdést, a látszólag több alkalmazkodást kívánó életformát. Pedig ennél is sokkal többről van szó.

Bodák még egyetemi éve alatt kapcsolatba kerül az irredenta mozgalommal, amely az új határok megvonása után propagandakampányt indít arra nézve, hogy a volt magyar állami alkalmazottak, köztisztviselők ne tegyék le az állampolgári esküt a berendezkedő új, csehszlovák hatalomnak. Csakhogy a hűségeskü megtagadásával, a magyarság „gerinces” vállalásával tömegek válnak munkanélkülivé. Egzisztenciák ezrei roppannak össze, családok mennek tönkre, hullnak szét. Bodák hamar eldönti, ő nem lesz a budapesti irredenta központ ágense. És bár először vállal „mozgalmi” futárszolgálatot Budapest és Beregszász között, amikor Nyáry báróék tömeges felkelést akarnak kirobbantatni az elcsatolt területeken, meghozza a maga végleges döntését, megszakítja kapcsolatait az irredentákkal, és egy új, immár kisebbségi körülmények közötti élet megalapozásába fog.

Bodák Iván, miután Ungváron maga is aláírta a hűségesküt, így érvel Nyáry bárónak: „Nézze, báró úr, én hűségesküt tettem az osztrák császárnak, azután Károlyi Mihálynak, azután Kun Bélának, most nem is tudom, kinek, egy új földi hatalomnak. Higgye el, báró úr, engem sohasem izgattak túlságosan ezek a hűségeskük, ez a középkori, itt felejtett valami. Kollektív nyilatkozatok. Ostobaság attól, aki kívánja, és én sohase leszek hozzájuk hasonlóan ostoba, hogy ezt meg ne adjam. Miért ne?... Az emberi életirányok nem ilyen apróságokhoz igazodnak, higgye el nekem, báró úr.”

Vagyis előbb még kicsinyli, maga előtt is jelentékteleníti az eskük fontosságát, jelentőségét. Utóbb a tagadásból, a lekicsinylésből pozitív energiával tudatos vállalást növeszt, és immár tudja és mondja, igenis le kell tenni azt az esküt, ha ez a nyugodt munka, a biztos egzisztencia, a család fönntartásának feltétele. Pedig mind Budapesten, mind a szülővárosában arról győzködik, hogy az új határok, az új államberendezkedés csupán átmeneti állapot. Az elcsatolt területeken és az anyaországban mindenki arról beszél, hogy ez a helyzet ideiglenes, csupán néhány hónapig tarthat, aztán úgyis helyreáll a régi rend. De Bodák Iván érzi, tudja, bizony tartós lesz az új állam, és az újonnan kialakuló körülményekhez kell igazítania a maga életét és a magyarságét is. Milyen hasonlattal is jellemzi Tamás Mihály ezt a helyzetet? „A kábulat már engedni kezdett, az emberek hideg szemmel kezdték

nézni az eseményeket, de senki se hitte, hogy az állapot állandó maradjon. Mindenki valami megváltó csodát várt. Abban az érzésben élt, hogy odaát még mindig lélegzik a húszmillió magyar állam, és nem látta senki, hogy a túlsó oldalon egy agyonsújtott ember hever a porban, aki magán se tud segíteni, nem hogy még gyerekei védelmére siethetne.”

Bodák Iván már tudja, a csoda elmarad, magának kell az új életet megteremtenie. Megszerzi az építészdiplomát, összeházasodnak Lengyel Máriával, és letelepednek Beregszászon, ahol mérnöki irodát nyit. És a magyar irredenták legnagyobb megdöbbenésére még állami megbízást is vállal, egy új betonhíd tervezési munkálatait. Mondhatnánk, Bodák Iván és családja révbe ért. Révbe ért, de ehhez a hősnek föl kellett ismernie, hogy minden emberi élet olyan, mint a folyóvíz, amely két part között fut. A regény címe egyértelműen szimbólum: az ember élete folyásának mindig két partja van, hiszen meg kell találnia a helyes arányokat például a magánélet boldogsága és a közéleti szerepvállalás között. Meg kell találnia a helyét múlt és jövő, Beregszász és Budapest között. Meg kell találnia a helyes arányokat a nemzethez való hűség és a többséghez való alkalmazkodás között. És persze ki kell alakítania a kisebbségi lét egyik fontos etikai, erkölcsi feltételei közötti harmóniáját: passzív rezisztenciába húzódik, negativista sérelmi politikát folytat, vagy elkezd az új helyzethez, az új államhoz alkalmazkodva – de önmagát föl nem adva – dolgozni, építeni. Akár az új államot is szolgálja.

Bodák Iván fiatal ember, megszerezte a mérnöki diplomát, ifjú házaspár, gyermeket várnak, most kell megalapoznia családját. Ehhez súlyos döntéseket kell meghoznia. Lengyelné, az anyósa így gyözködi: „ – Pest mégiscsak Pest... a vidék az más, ott csak por van...”

– Élet van a porban is... talán több és teljesebb... Nekem haza kell mennem” – feleli.

Vállalja a nehezebb akadályt, a több nehézséget, azt a létformát, ahol sokkal több türelemre, elszántságra, akaraterőre és még több munkára van szükség. Bodák Iván munkás életével maga jár elől a példával, hiszen ő már vallja, nem az a gerinces magyar, aki megtagadva az esküt családjával együtt nyomorog és kiszolgáltatva él. Tudja, hogy az egyének szenvedéséből és szegénységéből csak a nemzet szegénysége és szenvedése adódik össze. Erősnek és gazdagnak kell lenni, így sokkal elviselhetőbb minden hátrány, egyén és közösség jobban úrrá lehet a kisebbségi lét eleve adódó nehézségein. Végleges döntése után a passzív rezisztenciát hirdető kisebbségi párt elnökének szemébe vágja hitvallását: „Én azt akarom, elnök úr, hogy a magam tanult munkájával tartsam el az életemhez kapcsolódó embereket, és én el tudom képzelni azt is, hogy valaki becsületes jó magyar lehessen az elnök úr felszentelő jóváhagyása nélkül is. Én itt születtem, az én hazám itt van, én itt akarok megélni a munkából...” Bodák Iván számára a család a biztos jövő. A családját akarja létbiztonságban tudni, s így feszül neki a szlovenszkoói magyar jövődönnek, a közösségi feladatok vállalásának is.

Végül is Bodák Iván élete „folyója” 1918 és 1921 között kivájjá a maga medrét, pontosan kijelöli partjait. Ahogyan Féja Géza írta 1936-ban megjelent elismerő kritikájában: „Tamás Mihály azt mutatja meg, hogy egy gyökeres, vérbeli és jellegzetesen szlovenszkoói ember egész életében miképp dolgoznak az idő mérgei és ellenmérgei. S ez az emberi élet az ő mindennapjaival, öröklött végzetével és friss rügyeivel éppen olyan fontos számára, mint maga az ’idő’, a történelmi fordulat.”⁵ Bodák nem a dicső nagy-magyar múlthoz ragaszkodik, de a munkás jövőnek kötelezi el magát.

Tamás Mihály klasszikusan kritikai realista regénye minden ízében hiteles, hiszen a mű nagy részben önéletrajzi elemekből épül föl. Maga is szláv apától, magyar anyától született (eredeti neve Tavorska Mihály volt), ő is építészetet tanult a budapesti műegyetemen, maga is 1921-ben tért haza Beregszászra, ahol irodát nyitott... Ilyenformán a regény cselek-

ményének mozzanatai a maga életmozzanataiból eredeztethetők, és mindezt az éleslátó megfigyelő, a szigorú társadalomkritikus, a mélyre néző lélekábrázoló és az igényes stílusú író beszéli el. Polgári humanistaként ítélte meg a kor politikai erőit, a zavaros anyaországi és a formálódó kisebbségi lét körülményeit, lehetőségeit. És egy ember – nyugodtan mondhatjuk, a maga – sorsában jelenítette meg a szlovenszko magyarorsági sorsát, az egyén életében ábrázolta a kisebbségi jövő útját – éspedig rendkívüli művészi invencióval, evokatív erővel, kitűnő stílusban, hatásos nyelvezettel. Így lett a szlovenszko magyar sorsirodalom, az úgynevezett „nemzetiségi regény” műfajának megteremtője és máig nagyhatású képviselője.

DARKÓ ISTVÁN: *DESZKAVÁROS* (1938)

Miközben tudjuk jól, hogy nem a díjak jelzik leghitelesebben egy-egy író életművének értékét, azért arra nem árt emlékeztetni, hogy a két világháború között fönnállt Csehszlovák Köztársaság egyetlen magyar nemzetiségű íróát tüntetett ki Állami Díjjal – Darkó Istvánt. Kétségtelen, a székely származású, Losoncon nevelkedett Darkó volt a szlovenszko magyar prózairodalom egyik legjelentősebb alkotója. És nem csupán azért, mert egész pályája összefonódott a kisebbségi magyar irodalom és kultúra két évtizedes történetével, de kivált azért, mert ennek az irodalomnak egyik legmarkánsabb és legnagyobb népszerűsége jutott tehetsége volt.

A *Deszkaváros* helyszíne, a fiktív felvidéki bányavároska, Véghely éppen a szlovák–magyar nyelvhatáron fekszik. Tőle északra szlovák falvak, délre, az Ipoly felé magyarlakta települések terülnek el, maga a város vegyes lakosságú, ahol békében él egymással a két nép. E békés kép mögött azonban érződik, sejlik: odalenn a mélyben vagy az idő méhében valamilyen nagy változás, konfliktus érlelődik. Hogy is írja Darkó István? „Véghely, a kétfajta nép és a kétfajta vidék határán épült város, akkor még sokkal inkább szíttott a sík földdel uralkodó érzelmeihez, mint a hegyvidékéhez. Öntudatlan nyugalomban élt még akkor, olyan szép természet környezetében, amilyent csak a hegyvel ölelkező síkság szerelmes násza hozhat létre. Nyugalma mégis álmos és tunya volt. A fenyvesek lehelete és a hegyek viharai csak távolról érintették.” Véghely ilyen értelemben kettős metafora, amely egyrészt utal a város földrajzi elhelyezkedésére, határhelyzetére, másrészt egy régi életforma elmúltára, a gyökeres történelmi változás kezdetére. A regény cselekményidejének kezdete éppenséggel a nagy történelmi változás kezdete, az I. világháború utolsó éve, 1918 tavasza. Az olvasó előtt megidéződik mindaz, ami a háborús esztendő háttérjében hétköznapjait jellemezte: a kaszárnyaélet füledt unalmának és a feszült várakozásnak valami furcsa elegye, a hadiérlettségi tudáshiányokat elnéző jóindulata, a katonai beszállítók gyors gazdagodása vagy éppen a búcsúzó szerelmesek könnyes fogadkozása. A hegyek tövében még béke van, a civilek csak az újságokból és a frontot megjárt, sebesülten hazakerült katonák beszámolóiból alkotnak fogalmat a háborúról.

1918 májusában Véghelyen gyönyörű tavasz van, a fiatalok az életre készülnek, a szerelemre és a jövőre gondolnak, életüket mégis a távolban folyó háború és a mélyben készülő kataklizma határozza meg. Maguknak semmiféle tapasztalatuk nincs a rájuk váró megpróbáltatásokról, de a jövő tervezésekor mégis mindig előkerül a háború, a gyökeres változás gondolata. A sötét jövő sejtelve, a másik elvesztésének félelme, a családok szétszakadásának leselkedő veszélye határozza meg amúgy békés napjaikat. És itt figyelhetők meg Darkó István sajátos cselekményvezetése és időkezelése. Az író a véghelyi hétköznapok apróságainak sokaságát, a kisvárosi élet alakjainak egész galériáját jeleníti meg. Egy-

más után peregnék a hol unalmas, hol mozgalmasabb napok, de az igazán jelentős dolgokról, a nagy horderejű változásokról az embereknek csupán sejtéseik vannak. Ami itt és most történik, nem nagyon számít, ami fontos, az a múltban történt meg, vagy a jövőben fog megtörténni. Darkó az 1919 tavaszáig tartó egy évnyi cselekményidőt kitágítja, folyton visszatér a múltba, és fölidézi szereplőinek előéletét. Gyakran kerülnek elő a múlt emlékei, és sűrűn sejlenek föl a sötét jövő sejtései. És sokszor fontosabb, a szereplők sorsát és lelkületét meghatározóbb a múlt, mint az éppen történő jelen. Sőt, az olvasó néha úgy érzi, amit olvas, az inkább elfödi a valóban fontos történelmi eredőket, motívumokat, hajdani konfliktusokat.

A regény főhőse a fiatal Gáth Tamás, a jómódú építési vállalkozó fia, a frontra készülő tartalékos hadnagy – a korabeli kritikus, Semetkai József szerint „az első igazi kisebbségi hős a szlovenszkói magyar irodalomban”.⁶ Tamás megúszhatná a háborút, édesapja könnyen elintézhethetné a fölmentését, mert fiával amúgy is nagy tervei vannak. Barakktábor, ideiglenes kórházat kell építenie Véghely határában – a címbeli deszkaváros –, és a fiára bízna a faanyag hegyvidéki beszerzését. Tamásban azonban legerősebb érzés a felelősségtudat, nem akarja magukra hagyni a rájuk bízott katonákat, elhatározza, századával kimegy a frontra. „De hát hogyan gondoljátok ti azt? ...Meglőgni a Beszkidekbe? Cserbenhagyni a rongyos bakákat... Tőlem ne kívánjatok lehetetlent! Ne unszoljatok arra, hogy gyáva és hűtlen legyek!” A regény második részében aztán kiderül, Tamás mindig másfelé halad, mint a családja. A hadszíntérről hazatérő fiatalember nem megy el a Magyarországra menekülőkkel, nem tart a családjával, hanem marad Véghelyen, pontosabban ő is – mint annyi egzisztenciáját veszített magyar – kiköltözik a deszkavárosba, az elnéptelenedett barakk-kórház pavilonjainak egyikébe. Nem menekül a bevonuló csehek elől – marad, vállalja a szegénységet, az állásvesztést, a másodrendű állampolgárságot, egyszóval a kisebbségi sorsot. „Ők elköltöztek. Nekem itt kell maradnom. Előlről kell kezdenem, úgy ahogyan lehet” – mondja Benyónak, az öreg fiakeresnek. Új élet kezdődik hát, immár nem a szlovák többségűvé lett Véghelyen, hanem a szegény magyarok lakta deszkavárosban. Itt teljesedik ki Véghely metaforaszerepe: a barakkváros lesz a magyarok újrakezdett, kisebbségi életének a szimbóluma.

A regény két aszimmetrikus részből áll. Az első (*A deszkaváros születése*) a Gáth Tamás frontra indulása előtti napok részletes, aprólékos megörökítésű, sok-sok szereplőt fölvonultató krónikája. Az apró-cseprő események felszíne alatt már fölmarajlik a közeli világrengés, az elveszejtő kataklizma sejtése. Darkó István kitűnő, érzékletes korrajzot ad ebben a részben a háború utolsó esztendejét élő szlovenszkói városkáról. A második részben (*A deszkaváros élete*) a bekövetkezett pusztító rengés utáni első időszak fölgyorsult eseményeiről számol be az író. E részben Darkó már nem csupán a jelen eseményeit és a múlt meghatározó eredőit rajzolja meg, hanem a deszkavárosba költöző magyarok portrészorát, a kisebbségivé váló egzisztenciák galériáját rajzolja meg. Voltaképp plasztikus rajzolatú arcképekbe sűríti a felvidéki magyarság 1918–19-ben fordulatot vevő egyéni és kollektív sorsát.

A regény – ahogyan Fónod Zoltán írta – a szlovenszkói magyar kisebbségi lelkület kialakulásának történetét örökíti meg. A talaját veszített középosztály lecsúszását, egzisztenciavesztését, elszegényedését ábrázolja, de érzékelteti azt is, hogy kialakul egy mély, sok-sok próbát kiálló összetartozás-tudat, szolidaritásérzet a deszkaváros lakóiban. Vagyis az író azt a történelmi pillanatot örökítette meg, amikor létrejött a sajátos felvidéki szellem, a „szlovenszkói vox humana”, az a kollektívizmusból, összetartozásból testet öltő kisebbségi tudat, amely majd a II. világháború idején a fasiszta Szlovák Állam magyarságát életben tartotta a kollektív üldöztetés szorongatásai közepette. „Egy megújuló ma-

gyar társadalom szép eposza ez az új Darkó-regény” – írta a könyv megjelenése idején Berkó Sándor.

Sodró erejű, dinamikus szövegezésű, magával ragadó atmoszférájú regény a *Deszkaváros*, amely mégis teli van részletező elbeszéléssel, aprólékos leírással, kimerevített pillanatképpel. Darkó nem az események folyását gyorsítja föl, nem jeleneteket vagy epizódokat halmoz, hanem belsőleg dinamizálja a szövegét; nem a fordulatok vagy kalandok kergetik egymást, éppen nem. Számos kitartott, elhúzott, tüzetesen megjelenített helyzetet ír le, viszont az alatt dübörgő jövő expresszív ábrázolásával, erőteljes nyelvezetével, kicsit archaikus, kicsit népies stílusával az atmoszférát képes sűríteni, feszültséggel telíteni, a dolgok mögöttes tartalmát tudja érzékeltetni. Így éri el, hogy a látszólag apró dolgoknak is jelentőségük lesz; kiderül, hogy egy szónak, gesztusnak, cselekedetnek igenis tétje van – csak éppen még nem látszik. Az udvarias párbeszéd mögül is fölsejlik a szlovák–magyar feszültség, egy jelentéktelennek tetsző cselekvés mögött is konfliktus, dráma érzete feszül. Ilyen értelemben – de csak ilyen értelemben – a *Deszkaváros* rokonságot mutat Kuncz Aladár *Felleg a város felett* című regényével.

A történet végén a deszkaváros lakói hatalmas tábortüzet raknak, köréje gyűlik minden ágrólszakadt barakklakó. Az összetartozás, a sorsközösség jelképe ez a nagy tűz. „A kályhának nincs jelentősége. Az ilyennek, aminő ez itt, ni, tábortűz, pásztortűz, a telep községi tüze, ilyen összebújt, fázós magyarok tüze, aminő mi vagyunk, annak van” – mondja Furuglyás, aki Gáth Tamás szakaszában szolgáló baka volt még nemrégiben.

A *Deszkaváros* – mint Darkó István többi nevezetes regénye, a *Szakadék* vagy az *Égő csipkebokor* – már első megjelenésekor (1938) sem volt „modern” regény a szónak mai, újító értelmében. Inkább a XIX. századi eredetű újrealista, újnaturalista stílust képviseli. Es természetesen társadalmi regény, mert egyéni sorsokba, személyes életutakba sűríti egy közösség sorsfordulatát, nevezetesen a szlovenszkói magyar közösség megszületését és kollektív életérzésének kibontakozását. Azt a két világháború között széltében elterjedt és népszerű gondolatot illusztrálja, amit a kisebbség küldetésének, missziójának neveztek a korabeli szlovenszkói magyar irodalom jelesei (Fábry Zoltántól Győry Dezsőig), vagy az erdélyi magyarság gondolkodói (élükön Makkai Sándorral), amely szerint az elszakított, a szélekre szorult magyarság lesz a nemzet megújulásának, lelki-erkölcsi újjászületésének kelesztője.

ÖSSZEGZÉS HELYETT – ISMÉTLÉS ÉS EGY KÉRDÉS

A szlovenszkói magyar sorsregény e három kiemelkedő alkotásának mindenképpen szembe-tűnő közös vonása, hogy íróik a kisemberek élettörténetébe, életük egy fordulópontjába sűrítik a világháborút, a határváltozás, az államfordulat közösségi drámáját, a nemzet szinte egymásra torló katalizmáit. Végh Pista, Bodák Iván és Gáth Tamás életének sorsdöntő fordulatát hozza el az 1918/19-es időszak. Míg Véghről nem tudjuk meg, merre kanyarodik az élete, megtalálja-e boldogságát Sáríka oldalán, révbe jut-e, lesz-e állása, egzisztenciája, addig Bodák és Gáth az új kisebbségi magyar „prototípusát” testesíti meg. Mindketten maradnak a szülőföldjükön, mindketten vállalják a nehezebb életet, a kisebbségi lét másodrendűségét – annál inkább megedződnek, megerősödnek jellemükben, emberségükben. Maguk veszik kezükbe sorsuk alakítását, az új (kisebbségi) élet formáinak megteremtését. Ők a szlovenszkói magyar sorsregény műfaja első alkotásainak mintatereplő hősei: az elszánt, aktív, akadály előtt meg nem hátráló, senkitől meg nem rettenő, gerinces, de alkalmazkodni is képes, derék emberek alakjai. Amíg körülöttük széthullik, megsemmisül a régi magyar világ, ők megedződve, megacélozódva kerülnek ki a válságból,

és egy új élet alakítói lesznek. A regényírók az ő jellemükben, személyes sorsukban és emberi kapcsolataikban jelenítik meg a kisebbségi lét első és mindjárt igen nehéz korszakát.

Az már másik tanulmány témája lehetne, hogy ezekből a bátran harcoló (Végh Pista), keményen dolgozó (Bodák Iván, Gáth Tamás) férfiakból miként lesz az 1960-as évek sorsregényeinek üldözött, menekülő antihőse. Mert ha van különbség az 1930-as, valamint az 1960–70-es évek sorsregényeinek hősei között, akkor az egyik legkarakteresebb különbség éppen ez: a bátor és cselekvő hősök közül tétova, többnyire menekülő, félreálló vagy sodródó, inkább befelé élő antihős válik. (Milyen jellemzőek az 1960-as évektől megjelent regények címei: *Földönfutók; Egy szál ingben; Szabadesés; A keskenyebb út; Vajúdó parasztvilág* stb.). Igaz, közben eltelt három évtized, és kirobbant az újabb világháború (amelynek frontja át is viharzott a Felvidéken), ismét változtak a határok, a kisebbségből többség lett, és viszont, elkobozták az ingatlanokat, eljött a teljes jogfosztottság és a lakosságcsere „zárrójeles négy éve”, végbement a mezőgazdaság kollektivizálása, fölbomlott a megtartó erejű hagyományos faluvilág... Az 1938 és 1948 közötti évtizedben ismét annyi megpróbáltatás érte Szlovákia magyar lakosságát, mint az előtte járó generációkét együtt véve. Vagyis Végh Pista, Bodák Iván és Gáth Tamás – és megalkotóik, Vécsey Zoltán, Tamás Mihály és Darkó István – az 1930-as években aligha sejtették, milyen újabb és újabb sorsfordító regények, személyes és közösségi gyötrelmek várnak a szlovenszkói magyarságra.

J E G Y Z E T E K

- 1 Kemény G. Gábor: *Így tűnt el egy gondolat. A felvidéki magyar irodalom története, 1919–1938.* Bp., 1940., MEFHOSZ, 29–71; Szvatkó Pál: Szlovenszkói magyar irodalom. (Előszó). In *Szlovenszkói magyar elbeszélők.* Bp., é. n. Franklin Társulat, 5–24.
- 2 Peéry Rezső: Szempontok a csehszlovákiai magyar irodalom fejlődéséhez. = *Korunk*, 1937, 119.
- 3 Szvatkó Pál: i. m. 12.
- 4 Jócsik Lajos: Kisebbségi kultúrpolitika made in Slovensko. = *Korunk*, 1937. 863–867. Újraközölve: Szlovenszkói küldetés. Csehszlovákiai magyar esszéírók. (Összeáll. Szeberényi Zoltán. Pozsony, 1984, Madách Kiadó, 77–78.
- 5 Féja Géza: Tamás Mihály: Két part közt fut a víz. = *Magyar Írás*, 1936, 2. sz., 48–49.
- 6 Semetkay József: Szlovenszkói regényirodalom. = *Magyar Szemle*, 1938, 34. köt., 193–200.

